

Tradition and modernity in papers on linguistics in *Ungarische Jahrbücher*

2. The emergence of the functional perspective in the Berlin school

The 20th century has brought interesting changes in the humanities. Comparative-Historical Linguistics has reached its peak, and the paradigm framework has begun to come apart. Today we can see the following tendency: the main trends – at least for a while – have been taken over by formal theories: structuralism and generativism. The mainstream of Hungarian linguistics belonged to the German lineage and tried to connect to the trends established by Saussure and Chomsky. The functional-contrastive approach has been neglected for a long time, but it is finally leading to a definitively cognitive approach. A very important incubator of this development was the Institute for Hungarian Language in Berlin. My paper focuses on its activity in the light of scientific articles in the journal “*Ungarische Jahrbücher*”.

Keywords: Comparative-Historical Linguistics, functional-contrastive approach, cognitivism, *Ungarische Jahrbücher*, Berlin.

HEGEDŰS RITA
Humboldt Universität, Berlin
Károli Gáspár Református Egyetem

S Z E M L E

Három körösztyén leány. Az első magyar nyelvű dráma

A magyar nyelvű átiratokat készítette és a tanulmányt írta DÖMÖTÖR ADRIENNE. A latin szöveget átirta, fordította és a latin nyelvű változatokkal kapcsolatos jegyzeteket írta SZENTGYÖRGYI RUDOLF. Balassi Kiadó, Budapest. 127 lap

A címben jelzett, tíz lapnál alig hosszabb drámai emléket, a műfaj első fennmaradt magyar nyelvű darabját a Sándor-kódex (21/1–31/6) őrizte meg. A magyar változat ismeretlen szerzője a 10. században élt Hrotsvitának, a kelet-szász gandersheimi bencés apátság kanonisszájának latin nyelvű munkáját – melyet az utókor Dulcitius néven ismer – ültette át. A jelen kiadvány nem egyszerű szövegközlés, ahogy a címéből vélhetnénk, nem is – mint kódexeink esetében szokás – a magyarnak a latin forrással párhuzamba állított bemutatása, hanem olyan szövegösszeállítás, amely a régi kéziratoktól kezdve a szöveg mai, könnyebben befogadható változatáig vezet el az olvasót, illetve vezet be a hagyományozódás sokszor kifürkészhetetlen útjaiba. A részben az érdeklődő olvasóknak szánt, de a szakembereknek is szóló kötet jól példázza ily módon a nyugat-európai latin nyelvű keresztény kulturális javak átörökítésének, valamint a humanisták ebben vállalt szerepének egy lehetséges módját is. Érdekessége még, hogy a latin mű első nemzeti nyelvű fordítása-átfordítása – az eredeti után körülbelül öt és fél század múlva – éppen magyarul szólalt meg.

A kiadvány külön-külön mutatja be előbb a magyar, majd a latin dráma szövegét, s az összevetésük megkönnyítésére mindegyiket több, egymást hasonló logika szerint kö-

vető változatban. A témát jelző rövid bevezető (7–8) után¹ az érdeklődő olvasóknak (is) élvezhető, modernizált helyesírású magyar olvasatot találjuk (11–21), az elavult szavakat, jelentéseket magyarázó jegyzetekkel, azt követik a már lényegében szakmai közönségnek (is) szóló variánsok: a magyar kódexszöveg színes fotómásolata, s vele párhuzamosan a paleográfiai jegyzetekkel ellátott betűhív átirata (23–45). A latin blokkot az eredeti mű mai fordítása nyitja (49–57), utána a dráma 10. századi kéziratos másolatának színes fotómásolata és annak paleográfiai jegyzetekkel ellátott betűhív átirata következik (59–79), majd a latin szöveg első nyomtatott kiadásának, a Konrád Celtis német humanista által Dulcitus címmel (Nürnberg, 1501) közölt drámának a hasonmása (81–87). Az utóbbinak a 10. századi kézirathoz viszonyított eltéréseit és javításait egy külön lista (89–91) összegezzi, s ez egyben segítséget nyújt az olvasáshoz is. (A Celtis-kiadás szövegének átirását nem közlik a kötet szerzői, mivel úgy ítélték meg, hogy a humanista nyomtatvány általában – hozzátehetjük: kis gyakorlással – jól olvasható.) A szövegek bemutatását kísérő tanulmány (93–122) s a hivatkozott irodalom jegyzéke (122–125) követi, végül a kötetet angol és német nyelvű összefoglaló (126, 127) zárja.

Kétségtelen, hogy a mai olvasó a régi magyar szövegeket csak modernizált írásképpel tudja befogadni, s ebben többféle megoldás is lehetséges. DÖMÖTÖR ADRIENNE olvasata azt a felfogást tükrözi a szövegről, amelyet ő annak keletkezéséről, jellegéről – sok tekintetben saját kutatásai alapján is – kialakított, s ebben több ponton eltér a korábbi népszerű átirástól (NAGY 1981: 9–15). A jelenetekre való tipográfiai tagolás érzékelteti a drámai jelleg lényegét (vö. a tanulmányban a szituációk szerepének fejtegetését: 116), s azok részeként – nem „szerzői utasításként” – kezeli a narratív betoldásokat is, érzékeltetve az átdolgozásnak az elbeszélés felé hajló irányát. A korabeli kiejtés visszaadásában a népszerűsítő célt is tekintve nyilván szükség van bizonyos kompromisszumra. DÖMÖTÖR a nyelvjárási vonások közül megtartotta az *ö*-zést, de például a szövegen végigvonuló mássalhangzó-nyúlásokat a mai köznyelvi kiejtés szerint írja át (pl. 25: *jegössöl*, átirása 11: *jegyösöl* 'jegyesül'; uo. *massiknak*, átirva *másiknak*). Kicsit számít az olvasó kreativitására is (pl. a *szíz* köznyelvi *szűz* megfelelését nem adja meg). A korábbi átirással szemben az idéző ige elbeszélő múltjának határozatlan ragozása (erre l. például DÖMÖTÖR 2002: 67; illetve a könyv bibliográfiájában említett további idevágó írásait) még inkább érzékelteti az olvasóval a régies elbeszélő jelleget. Hasznos, hogy az elavult formák, jelentések jegyzetelése bővebb, mint a korábbi kiadásban, s nem fölösleges említeni, hogy nyelvileg megbízható (lásd például a 14: *meggyönk* 'mit tegyünk?' hibás értelmezését korábban). Esetleg jó lett volna megemlíteni, miért indokolt a címben a szakirodalomban eléggé elterjedt, korábbi betű szerinti *leán* olvasatot *leány*-ra módosítani (a címben nyilván inkább szembe is ötlük, mint más *-ny*-végű szavakban). Másrészt lehetett volna utalni a szüzek nevének jelentésére, ami talán magyarázná, hogy az *ö* nevük – más szereplőkétől eltérően, ahol nem tudjuk megnyugtatóan indokolni a változtatást (107) – ugyanaz maradt az átdolgozás után is (*Agapes* nevében a görög 'szeretet', *Hirená*-éban a 'béke', *Chionia*-éban a 'hó' szavak jelentése rejlik).

A magyar olvasattal párhuzamba állítható szövegváltozat a latin blokkban a Hrotsvita-mű mai magyar fordítása: e két változat összevetésével kaphat az olvasó legkönnyebben képet arról – a kísérőtanulmányban DÖMÖTÖR is ezeket használja szemléltetésre –,

¹ Megjegyezzük még, hogy a három, később szentként tisztelt keresztény mártír szűz, Agape, Hirena és Chionia valós személyek voltak, akik mártíromságot szenvedtek Diocletianus idején (l. például MKatLex. *Agape*), a téma gyökerei így jóval több mint másfélezer évre nyúlnak vissza.

mivé formálódott a magyarban az eredeti latin mű. SZENTGYÖRGYI RUDOLF az eredetileg verses latin munkát irodalmi igényű prózában adja vissza, s ezzel első ízben készült a latin drámáról magyar fordítás. A fordításhoz fűzött jegyzetek pedig már betekintést engednek a szöveg hagyományozódásának útjába is, mivel nem mindig a kézirati variánst, hanem a félezer évvel későbbi humanista kiadás javított formáit kellett a fordításkor figyelembe venni. A kötet szerzői valószínűleg nem akarták az olvasmányélményt itt és a további szövegváltozatokban a kódexlapok és sorok külön számozásával rontani, mégis megjegyezzük, hogy az könnyebbé tenné az utalások követését a szövegek összevetésekor.

A magyar olvasatot követő színes hasonmás és betűhív átiratának közlése, valamint paleográfiai jegyzetelése a Régi Magyar Kódexek sorozat kiadási elveit követi, DÖMÖTÖR azonban, mint maga is megjegyzi, a Sándor-kódex modern kiadásához (PUSZTAI–KOROMPAY kiad. 1987) képest bizonyos javításokat tett, illetve bővebben jegyzetel. Az utóbbit valószínűleg az is indokolja, hogy a színes fakszimile a régebbi fekete-fehérmél pontosabb képet ad az eredetiről. Mindezek jelzik, hogy szakmai célú felhasználáskor ezzel a kiadással is számolni kell. A latin blokkban a Hrotsvita-mű 10. századi kéziratának képe és annak gondos betűhív átirata, valamint paleográfiai jegyzetelése részben – főleg a szélesebb olvasóközönség számára – a kultúrtörténeti élmény szempontjából érdekes. Aki azonban a latin szöveget szeretné olvasni, annak inkább az utána következő humanista nyomtatvány fakszimiléjét ajánlhatjuk. Persze, a kéziratban is érdekes látni a 10. századi latin írás képét, a rövidítések, javítások technikáját, vagy akár azt, hogyan torzult értelmetlenné egy-egy részlet a másolások során stb., s így nyomon követhetjük, illetve még inkább nagyra becsülhetjük a humanisták filológiai tevékenységét, amellyel átmentették e szövegeket az utókorra. Ugyanakkor a 10. századi szövegváltozat közlése, s a jegyzetekben Celtis lényegesebb javításainak feltüntetése, illetve a két latin változat összevetése alátámasztja SZENTGYÖRGYI összegzését (89), miszerint a javítások főleg a kézirati hibákra, olykor más szóalak vagy szinonima használatára terjedtek csak ki. Ez pedig lényeges filológiai érv lehet (l. később DÖMÖTÖR kíséretanulmányában) ahhoz a vitához, vajon kéziratos vagy nyomtatott szöveg volt-e a magyar átdolgozás forrása. A Celtis-féle *tenuis* → *levius* javítás (C40) kommentárjához (89) jegyzem meg, szerintem ott is csak az elírás korrekciójáról, s nem másik szinonima közléséről van szó (a *tenuis* ugyanis nem adverbium, így alakja nem is illik bele a szövegbe); ezzel még tovább csökken a stilisztikailag értékelhető javítások száma.

A szövegközléseket kísérő tanulmányában DÖMÖTÖR ADRIENNE egyrészt a dráma megértéséhez szükséges alapvető művelődéstörténeti tudnivalókra világít rá (a kor viszonyai, főbb fogalmai, az őrzőkódex és tartalma, a latin dráma szerzője stb.), másrészt külön koncentrálni néhány, főleg a mű keletkezését és műfaját illető kérdésre, amelyek eddigi megoldását nem tartja kielégítőnek a szakirodalomban. Tanulságos, ahogyan rámutat a hazai és az európai művelődés korabeli összeköttetéseire. Amint ismeretes, a latin mű Konrád Celtis 15. századi német humanista magyarországi kapcsolatai révén kerülhetett hozzánk. Celtis az általa alapított Dunai Tudós Társaság tevékenységének egyik céljaul tűzte ki régi munkák feltárását, s ennek keretében felkutatta és nyomtatásban kiadta Hrotsvita műveinek 10. századi latin kéziratát is (Nürnberg, 1501). Mivel pedig tudományszervező munkája során Európa több nagyvárosa között Budán is megfordult, alkalom nyílhatott művek vándorlására. Abban a kérdésben, hogy a Hrotsvita-dráma kéziratos másolatként vagy a Celtis által kiadott nyomtatott formában jutott-e ide, a tanulmány – a jelen kötetben SZENTGYÖRGYITől közölt összehasonlításra támaszkodva – úgy foglal állást, hogy nyelvi

adatok alapján ez nem dönthető el, mivel a kézirat és a nyomtatott szöveg nem tér el számottevően egymástól. DÖMÖTÖR felveti azt a kérdést is, hogy a Celtis-féle kiadásban a Hrotsvita drámáját illusztráló Dürer és Kulmbach által készített fametszet létrejöttében – Dürer hazai származását is tekintve – játszott-e szerepet a magyar átdolgozás. A kép ugyanis – amely a jelen kötet címlapján is látható – a keresztény szüzeket egy török (turbános, kaftános) férfi uralkodó előtt ábrázolja, hasonlóan, ahogy a magyar átdolgozás a török császárt teszi meg Diocletianus helyett a keresztény szüzek üldözőjének. Ilyen összefüggés azonban nem igazolható, az ábrázolás sokkal inkább a kor szokása szerint jeleníti meg török figuraként az ellenséges felet (a kép másik alakja pedig kifejezetten német területre jellemző kinézetű). A tanulmány rávilágít a művelődési horizontot tágító egyéb szempontokra is. A latin dráma szerzőjének személyéről, munkáiról a magyar olvasóknak például azért is érdekes hallani, mert hozzá fogható – latinul alkotó nő – a mi középkori viszonyaink között nem volt. Abban pedig, hogy Hrotsvita, mint maga írta, Terentius komédiái helyett akart keresztény tartalmú olvasmányokat adni, az ókori pogány és a keresztény kultúra közti váltás egy mozzanatának vagyunk tanúi. A dráma európai műfaj történetéről szintén tanulságos felidézni, hogy az ókor (Seneca) utáni többszáz éves hiátust éppen Hrotsvita művei törték meg.

A kísérőtanulmánynak az a része, amely magával a dráma szövegével foglalkozik, a téma szövevényes szakirodalmában nyelvi szempontú, újszerű elemzéseivel különösen figyelemre méltó. Igen szemléletesen mutatja be például a magyar olvasatnak és a latin dráma mai fordításának összevetésével a magyar szöveg újdonságait, az átdolgozás koncepcióját. A szöveg nyelvi megformálásával kapcsolatban pedig lényeges megfigyelése DÖMÖTÖRnek, hogy a 3–4. lapok fordulója körül egy markáns változás („törés”) tapasztalható, amely az írásképre is érvényes. DÖMÖTÖR a megfigyelt jelenségek alapján munkafolyamatokra – átdolgozás, fordítás, másolás – bontja a szövegalkotást, s azt keresi, melyik szakaszban történhetett egy-egy váltás. Arra következtet, hogy a törés mindegyik alkotói folyamatot érinti, s az mindegyikben a szövegnek körülbelül ugyanazon a részén következett be, ami azt jelezheti, hogy egymás közelében tartózkodtak az alkotó folyamat résztvevői. Ennek alapján kísérli meg a magyar szöveg meglehetősen vitatott létrejöttét újszerűen rekonstruálni. Az persze nem problémátlan kérdés, hogy egy ilyen több szinten észlelhető törés a szöveg keletkezését illetően hogyan értelmezhető, s erre DÖMÖTÖR is utal: „Nem adható ... egészen bizonyos válasz arra a kérdésre, vajon hány személyhez köthető a három munkafolyamat” (109). A szakirodalom többségével szemben ő az átdolgozást nem a fordítónak tulajdonítja, hanem egy korábbi véleményt felelevenítve mellett hoz új érveket, hogy a magyar szöveg egy kész, mégpedig Magyarországon készült latin átdolgozás fordításával jött létre. Az alapszöveg itthoni keletkezését elsősorban az itt fenyegető török veszély támogatja, innen a török környezetbe helyezés. Azt pedig, hogy az átdolgozás latin nyelven történt, a professzionális átdolgozás vs. nehézkes, küszködő fordítás ellentétére alapozza, s a két munkafolyamatot két különböző személynek tulajdonítja. Ebben KATONA LAJOS (1900) véleményére támaszkodik, aki a fordítást meglehetősen negatívan ítélte meg.

Magam egy ilyen ellentétet a magyar drámaszöveget illetően nem vennék biztosra. A korábbi irodalom merev filológiai szemléletével ellentétben kódexfordításainkhoz szerintem általában érdemes pragmatikusabban közelíteni. KATONA valóban több, hibás fordításként vagy másolói tévesztésként értékelhető helyet számlált elő, hasonló „laza” megoldásokat azonban láthatunk kódexeinkben máshol is. Felmerülhet a kérdés, vajon a szerkesztésre való koncentráció nem vonta-e el az erőt a részletek pontos visszaadásától.

(A szerkesztés céltudatosága és a fordítás gyarlóságainak ellentéte a Margit-legenda esetében is okoz problémát a szakirodalomban.) S ha a dráma magyar nyelvét nézzük, bőven idézhetünk belőle természetes fordulatokat, amelyek fordításként is ügyesek (pl. 14: „Nehézzen tehetőd szerét”, vö. 67: „Diffidimus te prevalere”; 14: „Nem gondolnak velem!”, vö. 67: „Contempnunt” stb.). Az sem feltétlenül különleges, hogy a forrással szemben a negyedik lap elején egyszer csak új párbeszédet toldott be a műbe a szöveg alkotója. A fiktív beszéltetés szokásos szövegalkotó mód a kódexekben, másutt is megfigyelhető (például a MargL.-ban sok fiktív párbeszéd van a forrásokhoz képest). Éppen e rutinnal függhet össze például a jelen szövegben a dráma 3. oldalának lapalji törlése, amely egyébként érthetetlen javításnak minősül, hiszen sem tartalmában, sem leírásában nincs semmi kivetnivaló (111). A törlést szerintem magyarázhatja a latinhoz képest betoldott, utána jövő párbeszéd, például úgy, hogy a kérdéses részlet lefordítása után jött a gondolat, hogy itt alkalom van a szereplők beszéltetésére. Így viszont kétszer szerepelt a fogva tartás mozzanata, ezért húzhatták ki az első előfordulását. Ez esetben pedig inkább azonos személyre utal a fordítás és az átdolgozás, sőt akár a leírás (másolás) folyamata is. Az szintén bizonytalan, hogy az *azaz* kötőszós fordítási variánsok – jelen esetben egy szó szerinti fordítás és annak magyarosabb kifejezése – utalnak-e a fordítás véglegesítésének elmaradására (111), s ezzel a munka sürgető voltára, illetve a fordítás és a másolás helyi közelségére. Lehet, hogy egy aktuálisan elhangzó párbeszédbe a kor e modoroskodó sajátja nem illett bele (vö. 121), mindenesetre arra, hogy az olvasásra, akár közösségi felolvasásra szánt párbeszéd végleges szövegében „benne maradhatott”, van példa a Margit-legendában (31–32) is: „Monda zent margyt azzon · En tegedet kýralt atýamat ... Es tegedet kýralne azzont anyýamat ... *Azokba az az olý dolgogban* · mellýek istenzerent · es istennel vadnak azokba esmerlek...”: „illa respondit: »Ego te regem patrem et dominum meum, reginam matrem et dominam meam *in his*, quae secundum Deum et cum Deo sunt, recognosco... «” (I. M. NAGY szerk. 2014). Az írás külső alakjában bekövetkezett látványos változás, a szereplők rubrumos jelölésének elmaradása esetleg összefügghet azzal is, hogy ebben a szövegben egy személyhez köthető mindhárom munkaszakasz, s éppen ahhoz, aki az egész kódexet leírta. Mindezzel nem akarom kétségbe vonni, hogy a magyar szövegben a 3–4. lap tájékától szembeötlő jegyek vannak, amelyek mind a három munkafázist érintik, s ezek kapcsolatba hozhatók a mű keletkezési körülményeivel. Csak arra szeretnék rámutatni, hogy a DÖMÖTÖR által megfigyelt különbségek alapján a feltételezett „szereposztás” másképp is elképzelhető, s talán több biztos mozaikra lenne még szükség egy egységes kép megrajzolásához. A megfigyelt jelenségek alapos leírása azonban különösen a dráma szerzőségéről szóló további szakirodalmi viták számára (vö. a szerzősége legújabbban LÁZS 2016: 98 skk.) feltétlenül értékes támpontul szolgál.

A tanulmány végül konstruktívan szól hozzá a műfaj szintén sok vitára okot adó kérdéséhez is: vajon mondható-e drámának a narratív részekkel „dúsított” mű. Az eddig is többféleképpen – mártírpassió, dialogikus legenda, misztériumjáték stb. – minősített darabot – a magyar kódexirodalom párbeszédű szövegeire és nemzetközi párhuzamokra kitekintve – egy újabb, speciálisabb terminussal, a misztériumjátékok közé tartozó *miraculum*-ként értelmezi. Ennek a középkori, francia földön kialakuló drámai műfajnak magyar nyelvű képviselőjét eddig nem tartottak számon; így egyfajta európai kultúr hagyományhoz is kapcsolja a darabot. Ezzel DÖMÖTÖR erről az oldalról is támogatja az ismeretlen szerző invenciózus és feltehetően művelt voltát, ellentétben a szakirodalomnak ama általános véleményével, miszerint a szerző nem ismerte fel, hogy drámai szöveggel dolgozik.

A fentiekben ismertetett kiadványról összefoglalóan elmondhatjuk, hogy az sokoldalúan, széles művelődési háttérbe ágyazva és többféle olvasói rétegre is számítva mutatja be az első magyar nyelvű drámaként számontartott „Három körösztýén leány”-t. A több szövegváltozat közlése mind a magyar drámát, mind annak latin forrását illetően egyedi és igen tanulságos. A szövegfilológiai jegyzetek, valamint a nyelvi és irodalomtörténeti szempontból is jelentős eredményeket felmutató tanulmány több érintett művelődési terület olvasóinak nyújt eligazítást a téma nem egyszer ellentmondásos szakirodalmában. A kísérőtanulmány új megoldásokat kereső filológiai eredményei továbbá nemcsak a dráma körüli vitás kérdésekre vonatkozóan gazdagítják a kutatást, hanem a Sándor-kódex egészének vizsgálatában sem lehet őket megkerülni.

Hivatkozott irodalom

- DÖMÖTÖR ADRIENNE 2002. Tendenciák az idéző főmondatok alakulásában. *Magyar Nyelv* 98: 56–74.
- KATONA LAJOS 1900. Hrotsuiha Dulcitusának régi magyar fordítása. *Irodalomtörténeti Közlemények* 10: 385–402.
- LÁZS SÁNDOR 2016. *Apácaműveltség Magyarországon a XV–XVI. század fordulóján. Az anyanyelvű irodalom kezdetei*. Balassi Kiadó, Budapest.
- MKatLex. = *Magyar Katolikus Lexikon* 1–16. Főszerk. DIÓS ISTVÁN. Szent István Társulat, Budapest, 1993–2014.
- M. NAGY ILONA szerk. 2014. *A Margit-legenda (1510) és latin forrásai*: http://deba.unideb.hu/deba/Margit-legenda_Szent_Margit_elete_1510 (2019. 07. 10.)
- NAGY PÉTER szerk. 1981. *Magyar drámairók. 16–18. század*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest.
- PUSZTAI ISTVÁN – KOROMPAY KLÁRA kiad. 1987. [1988.] *Sándor-kódex*. Régi Magyar Kódexek 3. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest.

M. NAGY ILONA
Debreceni Egyetem

Két missziliskiadásról

1. DEMJÁN IZABELLA – GUITMAN BARNABÁS, *Ez levél adassék az bártfai bíró kezébe*. XVI. századi magyar nyelvű levelek a bártfai városi levéltárból. Attraktor, Máriabesnyő, 2017. 228 lap. – 2. „Könyörüljön tenagyságtok rajtunk!” 50 irat a XVI. századi jobbagylevelezésből. Közreadja DÖMÖTÖR ADRIENNE – VARGA MÓNKA (Eckhardt Sándor kiadásának felhasználásával). Magyar Nyelvtudományi Társaság – Magyar Nemzeti Levéltár, Budapest. 2018. 236 lap.

1. DEMJÁN IZABELLA – GUITMAN BARNABÁS, *Ez levél adassék az bártfai bíró kezébe*. XVI. századi magyar nyelvű levelek a bártfai városi levéltárból. A városi levéltárak a magyar nyelvű források sajátos lelőhelyei, a határon túli városi levéltárak kora újkori magyar nyelvű anyaga ráadásul jórészt feltáratlan. Ezért is különösen fontos kiadvány a *Scriptores rerum Hungaricarum* sorozat 10. köteteként megjelenő bártfai városi levéltár magyar nyelvű leveleinek gyűjteménye. A kötetet ketten jegyzik, a forrásfeltárást és a levelek átírását irányító GUITMAN BARNABÁS és a nyelvészeti vizsgálatokat végző DEMJÁN IZABELLA (5). A forráskiadás komplex feladat, ritkaság, ha egy kutató egymaga birtokában van azon ismereteknek, amelyek a munkához szükségesek, ezért többnyire konzulensek közreműködésével készülnek